

РАМИЗ ГУЛИЈЕВ

МИРЗЭ САДЫГ (САДЫГЧАН) ӘСӘД ОҒЛУ

Тар Азәрбајжан мусиги мәдәнијәтинин инкишафында мүстәсна рол ојнајыр. Мә'лумдур ки, тарзәнлик сәнәти өзүнүн әсаслы инкишаф дөврүнә XIX әсрин икинчи јарысында башламышдыр. О вахтадәк тар ифачылығы сәнәти чох узун вә рәнкарәнк тәшәккүл просеси кечирмишдир. Тәкмилләшмә просеси Мирзә Садыг Әсәд оғлунун—ел арасында Садыгчан кими танынан өлмәз устадын ады илә бағлыдыр.

Көзәл Гарабағын дилбәр кушәси Шуша сөзүн һәгиги мә'насында мусигичиләрин, ханәндәләрин, шаир вә јазычыларын мәскәни олмушдур. Дағлар дијары һағлы олараг Гафгазын консерваторијасы-мусиги бешији адландырылмыш, Азәрбајжанын һүдудларындан чох-чох узағларда шөһрәт газанмышдыр.

XIX әсрин икинчи јарысында чалыб-чағыран мусигичиләрин, ханәндәләрин сајы Шушада сүр'әтлә артмышдыр. Илләр кечдикчә бу бејнәлмиләл шөһәрдә: һачы һүсү, Бала оғлу Грикор, Чаббар Гарјағды оғлу, Кечәчи оғлу Мәһәммәд, Малыбәјли һәмид кими мусиги фәдаиләри шәнликләрин, мәчлисләрин, Шәрг концертләринин јарашығы олмушлар.

Мусигимизин тарихиндә мүстәсна хидмәтләри олан шәхсијјәтләрдән бири Мирзә Садыг Әсәд оғлу олмушдур. Тәсадүфи дејил ки, јашамыш оғлдуғу дөврүн мусигисевәрләри ону тарын новатору адландырмашлар.

Гәдим Шуша һәјатында јохсуллуғ мәнкәнәсиндә сыхылан Әсәд киши 1846-чы илдә јеканә оғул атасы олур. Кичик Садыг ајаг тутуб, бој атдыгча гајғысы да чохалыр. Онун кәләчәк тәлеји аилә башчысыны дүшүндүрүр, нараһат едир. Бир тәрәфдән дә Садығын бәхти кәтирир. Һәлә кичик јашларындан о, мәләһәтли сәси илә халг маһныларыны һәвәслә охумаға башлајыр.

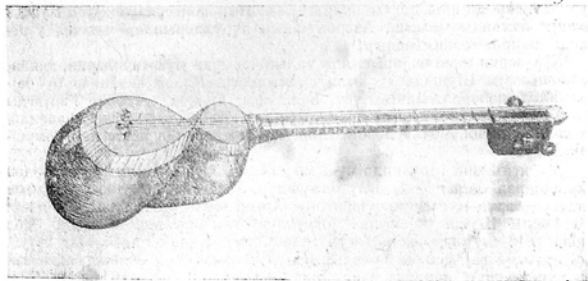
Оғлунун сәси Әсәд кишијә тәскинлик верир, ону фәрәһләндирирди. О, оғлунун харрат Гулунун мәктәбинә апарыр. Ел сәнәткары Садығын сәсини јохлајыб, мәмнунијјәтлә мәктәбинә гәбул едир:

18 јашында икән Садығын сәси гәфләтән багыр. Анчаг о, руһдан дүшмүр. Әввәлчә түтәк, сонра неј чалмағы өјрәнир. Садыг бир аздан каманча чалмағы да јахшы бачарыр.

Нәһәјәт, кәнч Садығын гәлбиндә јени бир арзу—тар чалмаг истәји баш галдырыр. Бу дәфә о, бөјүк һәвәслә тар чалмағы да өјрәнир. Ону өзүнә әсас пешә сечир. Садыгчан тарзән кими кәнч јашларындан мәшһурлашыр. Кечән әсрин ахырларында тарзәнни шөһрәти бүтүн Загафгазијаја, Дағыстана, Орта Асијаја, Түркијә вә Ирана јајылыр. Шушада, еләчә дә дә'вәт олундуғу шөһәрләрдә мусиги һәвәскарларына тар сәнәтинин сирләрини өјрәтдијинә көрә, она чох вахт «Мирзә Садыг» дејәрмишләр.

Мирзә Садығын мусиги фәалијјәти чохшахәли, јарадычылыг саһәси кениш олмушдур. Мирзә Садыг илк дәфә ифачылыгда, тарын гурулушунда бир сыра санбаллы, чәсарәтли јениликләр апармышдыр. Сонралар һәмин новаторлуғ өзүнү доғрултмушдур. О, тарын техники имкан-

Дарыны зирвэжэ галдырмыш, нэинки сѣмлэринин саѣны артырмыш, хэтта бу алэтин чанагынын ичини тамамилэ башга бичимдэ јонуб јун-күллэшдирмиш, бунунла да сѣс тембриндэ ингилаб елэмншдир. Чанагы јени шэкилдэ ишлэнэн алэтин үзү хејли кенишлэнмиш, бу да тарда күчлү сѣслэнмэ имканы јаратмышдыр. Сѣмлэрин саѣны ики дѣфэ артырмаг чѣнди эввэлчэ чидди чэтинлијэ сѣбѣб олмушдур. Артырлмыш сѣмлэр тарын голунун кэрилмэсинэ, көзлэнилмэдэн вэзијјэтин дэјишмэсинэ кэтириб чыхармышдыр. Бу да өз нѣвбэсиндэ сѣс хармонијасына хэлэл кэтирмишдир. Бѣс нѣлэмэли? Бѣјүк устэд буна да чэрэ тапмыш, чанагда эмэлијјат апармагла бу чатышмазлыга энчэм чэкмишдир. О, голун бэнд олдуғу јерэ агач дајаг кечирмиш, бунунла да мүвэзи тарымлыг алынмасына, сѣмлэрин мүстѣхкэмлијинэ, голун гисмэн эјилмэсинин там арадан галдырылмасына наил олмушдур.

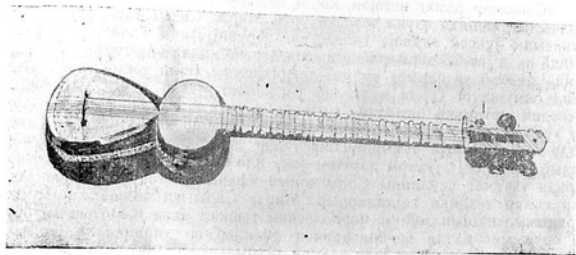

1-чи шэкил

Белэликлэ, тар Садыгчанын сѣмасында өз даһи јарадычысыны тапмышдыр. Мэн даһи сөзүнү там мѣс'улијјэтлэ ишлэдирэм. Чүнки Садыгчан реформасы олмасајды, тар дөврүмүзүн классик мусиги алэтлэри аилэсинэ дахил ола билмээди. Бу күн Бетховенин, Мотсартын, Чајковскинин үмумдүнја шөһрэти газанмыш классик эсэрлэрини тарда чалмаг мүмкүн олмазды. Мэним алэмимдэ Мирзэ Садыг бу мѣ'нада инчэсэнэт тарихимиздэ ислаһатчыдыр. Оун тэтбиг етдији тарихи новаторлуг јухарыда гејд етдијимиз кими милли мусиги алэминдэ бѣјүк ингилабдыр. Мэн бу ингилабын бѣ'зи хусусијјэтлэринин үзэриндэ дајанмагы вачиб билирэм.

Садыгчан тарын көвдэсиндэ, јѣ'ни чанагда апардыгы ислаһатла кифајэтлэнмэмншдир. О, гола бағланан пѣрдэлэр системини дѣ тамамилэ гајдаја салмышдыр. Сѣмлэрин јерлэшдирилмэсини вѣ пѣрдэлэрини дүзүмүнү инчэ бир усталыгла халг мусигимизин ладлары эсасында тѣнзимлэмншдир, јѣ'ни алэтдэ муғамларын, халг һаваларынын бүтүн хырдалыг вѣ инчаликлэринэ гэдэр идеал сѣслэнмэси үчүн ихтиралар мүэлифинэ чеврилимишдир. Бу мүрэккѣб вѣ мѣс'улијјэтли ишдэ Сѣфијэддин

Урмани, Мир Мөһсүн Нәвваб вә башга мусиги алимләринин нәзәријјә-ләри Садыгчанын көмәжинә кәлмишдир. Бурасыны гејд етмәк вачибдир ки, мұасир тар аләтиндәки чинкәнә симләрин дә мұәллифи Садыгчандыр. Чинкәнә симләрин нә демәк олдуғуну бәстәкарларыммызын тар үчүн јаздығлары концертләри, пјесләри вә муғамларыммызы ифа едәиләр даһа дәриндән баша дүшүрләр. Өлмәз тарзәнимиз Мирзә Садыг һәмнин сим-ләр васитәсилә тарда аһәнкдарлығ јаратмыш, үмуми резонансын күч-ләнмәсинә наил олмушдур. Чинкәнә симләр һәм дә үмуми тембрә кө-

2-чи шәкил

зәллик вә инчәлик кәтирмишдир. Беләликлә, Мирзә Садыгын јенидән гурашдырдығы тар ғыса мүддәтдә кениш јайылды вә тар ифачылығында јени инкишаф мәрһаләсинин асасы гојулду. Индики тарын модели, ифа тарзи, тутма гајдасы бизә Мирзә Садыгдан—Садыгчандан мирас галмышдыр.

Устад сәнәткарын кәшф етдији јени Азәрбајчаң тары илә мұгајисәдә о дөврдәки 3 симли каманча көк вә сәсләнмә чәһәтдән ону тәмин едә билмәзди. Ахы, Садыг Әсәд оғлу ејни заманда каманчачалан иди. Мәһз буна көрә вә бир чох башга объектив сәбәбләрә көрә каманчаја 4-чү симин әлавә олунмасы идејасынын Садыгчана мәхәсуслугу һеч бир шүбһә доғурмур. Сонралар бу идеја башгалары тәрәфиндән һәјата кечирилмиш вә тәдгиг едилмәкдәдир.

Јери кәлмишкән ону нәзәрә чатдырмағ лазымдыр ки, һал-һазырда бәзи ифачылар тар үзәриндә јерсиз, мәнасыз «јениликләр» етмәк хәјалына дүшүрләр. «Новатор» олмағ иддиасында оланлар да вардыр. Мәнә елә кәлир ки, аләтин башына ојун ачмағ әвәзинә ифачылығын гајғысына галмағ, тара «гәрб дону» кејиндирмәк әвәзинә исә онун сирли-сорағлы аләмини ачмағ кәрәкдир. Бәла бурасындадыр ки, бәзи ифачы кәңчләримиз орта, јахуд али тәһсилләрини баша вурмагла өз ишләрини битмиш һесаб едирләр, ифачылығ мәдәнијјәтинә бикәнә галырлар. Чох заман тары кәнара гојуб китара чалмағ һәвәсинә дүшүрләр. Әкәр биз доғрудан да тарын таләјини дүшүнүрүкә, бу аләтин үзәриндә «һоғга-базлығ» етмәмәли, ифачылығ мәһарәтинин һалына јанмалы, јахшы ифачылар јетишдирмәлијик.

Гејд етмәк лазымдыр ки, јени форма модификасијаларына ујмағ зәрәрли јолду; белә ки, тарын башыны китаранынқы илә комбинасија етмәк, көкләри јерсиз јерә дәјишдирмәк, она лүзүмсуз сәсләр әлавә

етмәк, ајаг үстә дуруб чалмаг ифачылыгы тәрәггijә дежил, тәнәззүлә апарыр. Бир тарзән кими һәмчинини узун илләр консерваторијада тарын тәдриси илә мәшғул олан мүәллим кими бу тәшәббүсләрин зәрәрли олдуғуна шүбһә етмирәм.

Садыгчанын јаратдыгы Азәрбајчан тарынын сонракы инкишафында бир чох көркәмли тарзәнләрин дә хидмәти олмушдур. Бунлардан Гурбан Пиримов вә Мирзә Мәнсур Мәнсуровун адларыны бөјүк еһтирам һисси илә јад едирик.

«Сәнәткар олмаг истәјән, кәрәк әввәлчә пешәкар олсун» шүарыны ифачылыг ишиндә өзүнә әсас көтүрән Мирзә Садыг тарда чалғы техникасыны жүксәк зирвәјә галдырмаг зәруријјәтини һәлә кәнч јашларында икән јахшы дәрк етмиш вә сон дәрәчә чидди чалышганлығы сајәсиндә мизраб вә бармаг вурмаг техникасыны хејли тәкмилләшдирмәјә наил олмушдур. Тарда мүхтәлиф сәсләнмәләр әлдә етмәк үчүн бәзән сағ әлин иштиракы олмадан—мизрабсыз, јалныз сол әлик бармагларыны хүсуси тәрздә симләр үзәринә вурмаг, арабир кичик чанагдан истифадә етмәклә тарын тембрини бир гәдәр дәјишдирмәк, ја да симләри сыхыб пәрдә боју јухары дартмаг јолу илә сәси бир нөв глиссандовары тәрздә узатмаг үсуллары Садыгчанын ифачылыг тәчрүбәсиндән јадикар галан техники гәјдалардыр. Мирзә Садыгын чохшахәли мусиги јарадычылығынын мүһүм мәрһәләсини тәшкил едән чәһәтләрдән бири дә онун муғамтада шө'бәләрасы рәнкләр вә диринкәләр јаратма-сыдыр. Јери кәлмишкән јада салмаг лазымдыр ки, 1897-чи илдә Шушада тамашаја гојулмуш «Лејли вә Мәчнун» тамашасынын мусиги тәртибатыны да о вермиш вә тамашаны өзү идәрә етмишдир.

Мирзә Садыға гәдәр муғам дәсткаһларында тәсниф, рәнк чалмаздылар. Илк дәфә тәснифләри, рәнкләри дәсткаһлара Мирзә Садыг әләвә етмиш, ону виртуозчасына нүмајиш етдирмишдир. Муғам ифачылыгындакы бу јенилији бүтүн Гафгаз чалғычылары арасында дәб салмышдыр.

Беләликлә, Садыгчан феномени сајәсиндә Азәрбајчан муғамынын маһијјәти, онун ифадә васитәләри, тә'сир гүввәси вә ифа үслубу јени бир пилләјә галхды, Азәрбајчан халг мусигисин тарихиндә там јени бир сәһифә ачылды.

Октјабр ингилабындан әввәл чәтин бир мүһитдә һәјата көз ачмыш Мирзә Садыг гүдрәтли истә'дады, зәһмәтсевәрлији һесабына зәманәсинин ән мүтәрәгги шәхсијјәтләриндән бири кими јетишмиш мусиги сәнәтнинин муғамларын, мисилсиз тәрчүманы олан тарымызын гәдир-гijмәтини учалтмыш, ону классик мусиги әләтләринин сырасына чыхартмышдыр. Һазырда фәхрлә гејд елә биләрик ки, Мәшәди Зејнал, Малыбәјли Һәмид, Мәшәди Чәмил Әмиров, Ширин Ахундов, Мирзә Мәнсур Мәнсуров, Гурбан Пиримов, Арсен Јарамышев вә башгалары Садыгчан мәктәбинин јетишдирмәләри олмушлар. Халгымызын севимли сәнәткары бәјнәлмиләлчи бир шәхсијјәт олмушдур; онун ансамблында азәрбајчанлы, күрчү, ермәни, ләзки вә башга милләтләрдән олан мусигичиләр дә чалыб-чағырмышлар. Садыгчанын бөјүк истә'дады милли мусигимизин севилмәсиндә, Гафгазда ән мө'тәбәр јерә чыхмасында мисилсиз рол ојнамышдыр. О заманлар Садыгчан дәстәсинә дүшән чалғычы, ханәндә өзүнү хошбәхтләрини хошбәхти һесаб едирди. Белә ки, Мирзә Садыгчанын ансамблы ади мусиги коллективи дејил, сөзүн әсл мә'насында мусиги академијасы иди. Онлар бурада јеткинләшир вә һәр чәһәтдән пүхтәләширдиләә.

Халгымызын мәнәви јаддаш васитәси олан тарымыз бу күн даһа эзәмәтлә, тәрәвәтлә сәсләнир. Мусиги мәктәбләриндә, еләчә дә Азәрбајчан Дөвләт Консерваторијасында тар тәдрис олуноур. Садыгчанын јени варисләри јетишдирилир. Өлмәз устадын јаратдыгы Азәрбајчан тары е'тибарлы әлләрдәдир. Инди тарымыз өлкәмизин, дүнјанын ән мәшһур сәһнәләриндә вугарла сәсләнир, сәнәт јарышларындан үзү ачыхыр. Чохдан бәри һәмин аләтдә муғамларымызла јанашы Азәрбајчан, рус, совет бәстәкарларынын вә гәрби Авропа мүәллифләринин ән јахшы әсәрләри сәсләнмәкдәдир.

Рамиз Кулиев

МИРЗА САДЫХ (САДЫХ-ДЖАН) АСАД ОГЛЫ

Статья посвящена жизни и деятельности одного из выдающихся таристов Азербайджана второй половины XIX в. Мирза Садыха Асад оглы. В статье на фоне характеристики музыкальной жизни гор. Шуши основное внимание уделяется деятельности замечательного музыканта по усовершенствованию и реконструкции древнейших азербайджанских музыкальных инструментов — тара и кеманчи.
